

Geréb Miklós¹

Ilencfalvi Szász Gerő² (1831–1904) kéziratos hagyatékának feldolgoása

Processing the Manuscripts of Szász Gerő of Ilencfalva (1831–1904).

Szász Gerő was one of the most determining figures of the Transylvanian Reformed Church during the last quarter of the 19th century. He was dean in Kolozsvár, editor of the *Prédikátori Tár* (an omnibus volume of 35 Transylvanian preachers) and also editor of *Erdélyi Protestáns Közlöny* (the main, official newspaper of Transylvanian Reformed Church at that time.) Later he was elected vice bishop, and he stood very close to becoming even bishop of the church. His career, unfortunately, was broken when he lost the reliance of bishop Szász Domokos. He also wrote many poems, however, by publishing them, he never scored full marks from critics. We can admire his portrait also looking to the statue of King Matthew in Kolozsvár, since one of the king's captains was modelled by Szász Gerő. We can find his manuscripts at the Central Archives of Transylvanian Reformed Church under mark „F2”.

This short essay aims to introduce how many and what kind of sermons we can find between Szász Gerő's manuscripts and to show the circumstances of their formation, and the author's attitude to bible-passages has used.

Keywords: Szász Gerő, liberalism, 19th-century theology, sermons, manuscripts

Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában az F2 jelzésű fond 2 köteggben őrzi az egykori egyházkerületi főjegyző hátrahagyott iratait. A 0,2 fm kiterjedésű anyagból egy ember életútja, szellemi terméke tárul a kutató elé. Nem sokan bolygatták ezeket az archív dokumentumokat, pedig a személyes jellegű írárok, magánlevelek

¹ Geréb Miklós (1984, Tasnád) református lelkész. Tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, valamint a BBTE Református Tanárképző Karán folytatta. Kutatási területe a 19. századi erdélyi református egyháztörténelem. E-mail: gerebmiklos@yahoo.com

² Jól tesszük, ha (újra) bevisszük a köztudatba a nemesi predikátumokat a történeti hitelességen túl azért, mert így nem keverhetjük össze kor- és munkatársával, szemérmaj Szász Domokossal. Az ilencfalvi Szász család 1678-ban kapott nemességet. Eredetéről ír: Pálmay József, *Marostorda vármegye nemes családjai*. Marosvásárhely, 1904. 124.

mellett értékes fényképek, oklevelek, bizonyítványok és rendkívül gazdag teológiai munka vár feldolgozásra.³

1. Ki volt Ilencfalvi Szász Gerő?

Ilencfalvi Szász Gerő szép reményekkel indult az egyházi pályán, s jóllehet a 19. század végi erdélyi református egyházi élet meghatározó alakjáról beszélünk, a mai teológusok és a nagyközönség számára legalább olyan ismeretlen a neve, mint amennyire nem szorult részletes magyarázatra saját korában: az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban honvéd

³ Az intézmény leltára elérhető a világhálón, elektronikus formában. Lásd: <http://www.reformatus.ro/20140530leveltar-ismerteto-leltara.html> (2017. 04.04.)

hadnagyként szolgált⁴, verseivel, mint költő relatív nagy ismeretségre tett szert.⁵ Arany János kemény kritikával fogadta 1861-ben első zsengeit, rámutatva, hogy Szász Gerő költői képeit az abszurdításig bonyolítja, másutt szentimentalizmusával Petőfit utánozza.⁶ A Parnasszus meghódításától még Arany sem riasztotta el, s 1876-ban a Kisfaludy Társaság pályázatára benyújtotta Corday Charlotte⁷ c. „költői beszélyét”. A pályázatot Fejes István műve nyerte, de a *Budapesti Szemle Értesítő* rovatában „b-ó”-val szignált kritikus nem állta meg, hogy kését Szász Gerőn köszörülje ki, s Victor Hugo-epigonnak állította be.⁸ Hogy végül mégiscsak végérvényesen bekerült a magyar irodalomba, azt Tolnai Lajosnak és Szabó Dezsőnek köszönheti. Előbbi *A sötét világ* c. önéletrajzi regényében, utóbbi *Életeim* c. művében változtatja szépirodalmi figurává a 19. századi lelkészt, közégházi szereplőt – nem túl elismerő jellemrajzzal.⁹ Ha Kolozsvár főterén megállunk Mátyás király szobra előtt, még ott is ő köszön ránk: Fadrusz mester ugyanis róla mintázhatta Magyar Balázs alakját.¹⁰

Szász Gerő aktív korszakában olyan nagy lélegzetvételi szerkesztői munkát végez, mint a *Prédikátori Tár* (1871–73; 1887–91) sajtó alá rendezése, ill. az *Erdélyi Protestáns Közlöny* redaktálása (1871–76; 1886–1898). Egyházi karrierje csúcspontján az erdélyi egyházkerület főjegyzője volt, akiből – figyelembe véve a kor közigazgatási mechanizmusait – püspök is lehetett volna.¹¹ A harcos tollú teológus kudarcai kikezdték, 1901-ben lemondott

⁴ Ennek egyik tárgyi emléke az a díszes oklevél, amit hagyatékában találunk. EREK KGyLvT, F2, 1. köteg.

⁵ MAKKAI Sándor: *Az Erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*. „Az Út” kiadása, Minerva Irod. És Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1925. 30.

⁶ ARANY János: *Szász Gerő költeményei* (1861). In *Tanulmányok és kritikák II.*, (szerk. S. Varga Pál). Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 382–391.

⁷ A francia forradalmi terror áldozata-hősnője, Marat gyilkosa.

⁸ B-ó: Egy szép asszony. A Kisfaludy Társaság által 50 arannyal jutalmazott költői beszély. Írta Fejes István. Budapest, 1877. ára 60 Kr. – Corday Charlotte. Költői beszély. Írta Szász Gerő. Budapest, 1876. In *Budapesti Szemle* (szerk. Gyulai Pál). 23. szám, 12. kötet. Kiadja Ráth Mór, Budapest, 1876. 202–207. A 205. oldalon ezt olvassuk: „De attól félünk, amit Hugó Viktortól eltanult, az nem sokkal értékesebb tanulmány, mint Fáy meséjében ama rigóé, aki tanulmányokat gyűjteni erdei vadonából ember-lakta, miveltebb tájakra utazott, és ott zenei ismeretét azzal gyarapította, hogy megtanulta utánozni – a kútágas csikorgását.”

⁹ A Tolnai és Szász közötti feszültség oka az egykori marosvásárhelyi lelkész elhúzódo fejelemi ügye, ami lelkészi szolgálatának végéhez vezet. Az objektivitás kedvéért: DAVID Gyula: Tolnai Lajos, marosvásárhelyi lelkész. *Református Szemle* (59/1), Kolozsvár, 1966. január-február. 28–36.

¹⁰ V. ö. DÓCZYNYÉ BERDE Amál: Az én püspökeim. *Református Szemle* (80/5-6), Kolozsvár, 1987. 420–425, 421.

¹¹ Szász Gerő 1898-ban lemond kerületi főjegyzői tisztségéről, ezzel gyakorlatilag utat nyit Bartók György felemelkedésének. Szemerjai Szász hirtelen halála következtében az 1899-i választó közgyűlésen Bartók 122 szavazatot, míg Szász Gerő 87-et, Bartha Lajos 52-t kapott. A második fordulón Bartók 145:110 arányban nyeri a püspökkválasztást Szász Gerő ellenében. Vö. GAAL György: Bartók György, a filozófus püspök halála centenáriuma. *Református Szemle* (100/6), Kolozsvár, 2007. Nov.-Dec., 1327–1351, 1340–42.

lelkészi státuszáról, hogy 1904. április 29-én elborult elmével fejezze be földi vándorútját.¹²

2. Kéziratos hagyatékának feldolgozásáról

Drámai fordulatokkal teli élete önmagában is csodálatra készíti a kutatót, és felkelti a kíváncsiságát, hogy jobban megismerje Szász Gerő életművét, szellemiségét, ideáit. A kéziratos hagyaték felleltározása alapján lehetővé vált az F2-es fond tudományos vizsgálata. Az alábbiakban a 2. köteg tartalmáról fogok értekezni. Ez alapján rendelkezésünkre áll:

Évközi vasárnapi homília	47 db (42%)
(Sátoros) ünnepi prédikáció	18 (16%)
Keresztelési beszéd	3 (2,6%)
Konfirmációi beszéd	3 (2,6%)
Úrvacsorai beszéd ¹³	7 (6%)
Esketési beszéd	2 (1,7%)
Temetési beszéd, emlékbeszéd, ill. ima	13 (11,6%)
Évszakhoz vagy rendhagyó alkalmakhoz kötődő egyházi beszéd, ill. ima	13 (11,6%)
A levéltári jegyzékben nem szerepel, vagy más címmel szerepel, vagy nem sikerült beazonosítani a helyét.	8 (7%)
ÖSSZESEN:	112 ¹⁴ (100%)

Ebből indulunk ki. A dokumentumokról készítettem egy elektronikus leltárt, s ebben próbáltam igazodni ahhoz a kézzel készített iratjegyzékhez, amelyet az F2-es fond 2. kötegében találtam. A kéziratok az esetek többségében tartalmazzák a keletkezés, ill. elmondás helyét (BT=belső, azaz Farkas utcai templom. KT=külső, azaz Kétágú templom) és idejét. Elmondható, hogy Szász Gerő 2–5 napig is dolgozott a beszédein,¹⁵ és kéziratain a többszöri átgondolás munkafolyamata érhető tetten: látványosak és gyakoriak a szövegben a javítások, áthúzások, beszúrások. A kéziratok emellett azt is elárulják, hogy a szerző

¹² NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1995. 52–53.

¹³ A sátoros ünnepi beszédek közül is ide soroltam azokat, amelyeknél a szerző a kéziratban feltüntette, hogy úrvacsorás istentiszteletre szánta.

¹⁴ Hiányzik a fondból a 46., 55., 59., 99. jegyzékszámú kézirat! Ezen kívül 113. jegyzékszám alatt találunk 1 kéziratismásolatot: GÖNCI János – *Tanulságok a természetben* c. munkájáról. A hatoldalas homília Jób 12,7-8 textusra épül, és Szász Gerő széljegyzetéből kiderül, hogy legalább három alkalommal használta: 1879. 07. 17. BT, 1880. 08. 15. és 1892. 07. 24. KT.

¹⁵ Pl. EREK KGyLvT, F2-es fond, 2. köteg, 21. sz. kézirat 1862. 06. 26–29. között készült. A 22. sz. kézirat 1862. 08. 22–24. dátumot találjuk. A jegyzékben nem szereplő, de a 23. szám alatt talált Jelenések Könyvére épülő *Lágy melegség* c. prédikáció kéziratán pedig 1862. 09. 17–21. szerepel. A 32. sz. kézirat (*Illyés a pusztában*) keletkezési ideje 1864. 08. 18–21.

többször is elmondta, ill. felhasználta a már elkészült homíliákat, sőt még az alkalmi beszédeket is.¹⁶ Átlagosan 5–10 alkalommal „ismételt” meg egy beszédet. Általában 2–3 év kihagyással jön elő újra ugyanaz a beszéd a „külső” vagy a „belső” templomban, de olyan is előfordul, hogy egymás után hallgathatták meg mind a két templomban, vagy egymás utáni években ismétlődött a prédikáció, ugyanabban a gyülekezetben.¹⁷ Ez a tény még akkor is meglepő, ha a rendelkezésünkre álló kutatható kéziratanyagot elosztjuk a szerző bő négy évtizedes lelkesi szolgálati idejére. Felmerül a kérdés: vajon mivel magyarázható ez a gyakori ismétlődés? Nem tudom ellenőrizni, hogy egy-egy áthúzott szövegrészt Szász Gerő melyik időpontban ítélte törlendőnek, de feltételezem, hogy aki ennyire gondosan őrzi és kezeli az kéziratait, s azokat rendszerességgel újra előveszi és szószékre alkalmazza, ott öntudatos, határozott szerzői egyéniséggel állunk szemben. A kéziratokra következetesen felrótt dátumok és helymegjelölések arra engednek következtetni, hogy Szász Gerő valószínűleg kiforrott teológiai gondolkodással és szilárd dogmatikai-hermeneutikai felfogással volt felvértezve. Csak ez tehetta „időt állóvá” számára a prédikációit. Szász Gerő néha azt is megjegyezte a kézíraton, hogy milyen volt az időjárás, ill. mekkora gyülekezet előtt mondhatta el beszédét. Ilyenkor az „árva”, „meglehetős”, „szép”, „gyönyörű”, „tömérdek” jelzőket használja, és a gyülekezetet hol közönségnek, hol publikumnak nevezi. Ezekből a jegyzetekből megtudhatjuk p. o., hogy 1869-ben az eső miatt „árva közönség” fogadta a belső templomban, ezért egy hét múlva megismételte a beszédet a külső templomban, ahol már „meglehetős publikum” vett részt az istentiszteleten. Az esős idő magyarázatot adhat a kézirat megrongálódott sarkaira, hiányos részeire.¹⁸ 1864. augusztus 21-én viszont tömérdek közönség hallgathatta Illés prófétáról szóló prédikációját, az 1Kir 18,1–8 alapján a Farkas utcában.¹⁹

Milyen textusokat használt Szász Gerő? Ó- és Újszövetségi témákat egyaránt kedvelt, ám a tanulmányozott kéziratok esetében szinte kétharmados többséget alkotnak az újszövetségi igék. Nem találunk textust az emlékbeszédeknél és az imáknál.

¹⁶ Pl. EREK KGYLVt, F2-es fond, 2 köteg, 90., 91., 92. sz. kéziratok. Ezek Szász Gerő konfirmációs beszédei. Az első, Jósika Irén konfirmációja mellett – amelyet a kézirat támpontként megad – nyolc további, azaz összesen kilenc alkalommal hangzott el: 1860. 05. 20. KT; 1862. 06. 01. BT; 1866. 05. 13. KT; 1867. 04. 28.; 1868. 05. 24. BT; 1870. 05. 29. KT; 1887. 05. 22. BT; 1891. 05. 16. KT; 1900. 05. 27. KT.

¹⁷ Pl. EREK KGYLVt, F2-es fond, 2 köteg, 4. sz. kézirat: *Csendes élet c. évközi prédikációját 1857–1892 között kilencszer használta a szerző.* 1857. 06. 21. BT; 1865. 07. 09. KT; 1866. 07. 08. KT; 1866. 11. 11. BT; 1870. 10. 23. KT; 1873. 08. 31. BT; 1883. 09. 02. KT; 1890. 08. 24. KT; 1892. 08. 21. KT. A karácsonyi prédikációnak szánt 53. sz. kézirat (*Krisztusban Isten jelent meg*) 1861-ban és 1862-ben egymás után hallgathatta meg a belső templom gyülekezete, míg ugyanazt a prédikációt 1865-1866-1867-ben a külső templomban ismételte. 1861–1899 között összesen tizenhárom alkalommal.

¹⁸ EREK KGYLVt, F2-es fond, 2. köteg, 45. sz. kézirat (*Bízni az Úrban*).

¹⁹ EREK KGYLVt, F2-es fond, 2. köteg, 32. sz. kézirat (*Illyés a pusztában*).

Ószövetségi textus	Száma:26	23,2%
Újszövetségi textus	Száma: 66	58-59%

A tanulmányozott kéziratok alapján az alábbi textuáriumot állíthatjuk össze:

TÓRA és TÖRTÉNETI KÖNYVEK (15%)	EVANGÉLIUM, CSELEKEDTEK (63%)
1Móz 24,31	Mt 2,11
5Móz 14,1	Mt 5,8
1Kir 2,2	Mt 6,11 (Zsolt 67,7)
1Kir 14,13	Mt 15,28
1Kir 18,1–8	Mt 17,4
	Mt 18,1–11
	Mt 19,21–24
	Mt 22,11–12
	Mt 24,21
	Mt 24,35
	Mt 26,41
	Mt 27,57–60
	Mk 5,36
	Mk 8,15
	Mk 11,8–9
	Mk 16,3
	Mk 16,14–16,19
	Lk 6,36
	Lk 7,13
	Lk 9,61–62
	Lk 10,29
	Lk 10,38–42
	Lk 12,18–22
	Lk 14,7–11
	Lk 17,17
	Lk 24,5–6
	Jn 3,1–15
	Jn 3,19–21
	Jn 7,37
	Jn 11,3
	Jn 12,26
	Jn 14,8–9
	Jn 14,19
	Jn 18,38
	Jn 20,11–18

	Jn 20,22 Jn 21,15 Csel 2,1–4 Csel 3,6 Csel 9,18 Csel 27,1–26 Csel 27,27–44
PRÓFÉTÁK (23%)	JELENÉSEK (PRÓFÉTAI) (3%)
Ezsdr 3,10–12 Ézs 47,8.10–11 Ézs 64,6 J Sir 3,39–41 Ez 12,2 Dán 4,33–34	Jel 3,15–16.22 Jel 10,1–2.4.8–10.
ZSOLTÁROK KÖNYVE (34%)	PÁLI LEVELEK (22,7%)
26,6–8 34,14 67,7 90,10 103,1.5 104,13–16 118,19–26 122,6–9 126,1	Róma 2,7 Róm 5,3–5 Róma 6,4 Róma 6,23 Róma 12,1 Róma 12,12 1Kor 2,9–11 1Kor 12,26 2Kor 5,17 Fil 4,11 Fil 4,11–12 Kol 1,24 1Tim 1,15 1Tim 2,1–2 1Tim 6,6
BÖLCSESSÉGIRODALOM (23%)	KATOLIKUS LEVELEK (6%)
Péld 15,16 Péld 16,31 Péld 17,1 Péld 23,26 Préd 4,6 Én 2,11–12	Jak 1,2–4 Jak 1,15 Jak 1,19 1Pt 2,9

A táblázatba foglalt textusok átláthatóvá teszi számunkra Szász Gerő témaválasztását. A zárójelben szereplő számok azt szemléltetik, hogy az adott bibliai könyvek csoportja milyen arányt jelenít meg a tanulmányozott anyag ó-, ill. újszövetségi halmazán belül. Azt már láttuk fent, hogy az egyházi beszédekben az újszövetségi témák dominálnak. Itt pedig azt vizualizáljuk, hogy az Újszövetség könyvei közül elsősorban az evangéliumok, és kisebb mértékben a Cselekedetek könyvéből (mint történeti könyvből) ihletődik. A kettő együtt 66%-át adja Szász Gerő újszövetségi alapige-arszenáljának. Markánsan képviselik magukat a páli levelek, amelyek a tanulmányozott anyag 22,7%-ban képezik a prédikáció alapját. A katolikus levelekből csak Jakab és 1 Péter bukkan fel, utóbbi mindössze egyetlen esetben. Jóval kiegyenlítettebb az ószövetségi textusok megoszlása, hiszen itt a Zsoltárok könyve csak kevéssel előzi meg a többi kategóriát, meglepően kevés ellenben a Tóra és az ószövetségi történeti könyvek előfordulása.

*

Érdekes megjegyezni, hogy a tanulmányozott anyagban a vasárnapi- és ünnepnapra prédikációk zöme 1880 előtt keletkezett. Mindössze hat olyan – többször is felhasznált – prédikációja van, amelyet 1880 után keletkezett. További vizsgálódást igényel, hogy – a jelek szerint – túlnyomó részt korai keletkezésű kéziratokból milyen dogmatikai, ill. hermeneutikai szemlélet köszön vissza: miben és milyen mértékben liberális a szerző, ill. miben és milyen mértékben képviseli az ortodox álláspontot. Egyik úrvacsorai beszédében például a következőt olvashatjuk:

Az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljövend; e szavakat írom én ez asztal felébe, melyre az új kenyér zsengeje hálaáldozatul föltéve, s midőn az áldásért hálát adni, örömeinket zengeni gyűltetek fel, én az Úr halálának emlegetésére hívlak fel titeket. Igen, mert mi, K[edves]. A[tyámfiai], e szent asztalra feltett kenyeret nem nézhetjük úgy, mint pusztán kenyeret; a testi jókérti hálaünnepünk nem lehet anélkül, hogy egyszersmind lelki jókról ne emlékezzünk. Azért hát méltán emlegetjük ma az Úrnak halálát, melyet e megtört kenyér és kitöltött bor ábrázol, melyekben vesszük az örök életnek mennyi kenyerét és italát.²⁰

Mivel még a feldolgozásnak csak a kezdeti szakaszában járok, távol áll tőlem, hogy meszesemenő következtetéseket vonjak le Szász Gerő gondolkodásmódjával kapcsolatban, ez a rövid közlés csupán azt a célt szolgálta, hogy felhívja a figyelmet egy talán jobb sorsa érdemes lelkész szellemi hagyatékára.

²⁰ EREK KGYLvt, F2-es fond, 2. köteg, 73. sz. kézirat-együttes. Itt két írást találunk. Egyik újkenyérre szánt homília, amelyet legkorábban 1857-ben mondott el a szerző, másik – külön íven – az úrasztali beszéd, amiből idézek. A kettő összetartozására enged következtetni, hogy mindkettőnél a lap tetején megjelenik a Zsolt 67,7, mint bibliai alapvetés.

Felhasznált irodalom

- ARANY János: *Szász Gerő költeményei (1861)*. In *Tanulmányok és kritikák II.*, (szerk. S. Varga Pál). Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 382–391.
- B-Ó: Egy szép asszony. A Kisfaludy Társaság által 50 arannyal jutalmazott költői beszély. Írta Fejes István. Budapest, 1877. ára 60 Kr. – Corday Charlotte. Költői beszély. Írta Szász Gerő. Budapest, 1876. In *Budapesti Szemle* (szerk. Gyulai Pál), 23. szám, 12. kötet, kiadja Ráth Mór, Budapest, 1876. 202–207.
- DÁVID Gyula: Tolnai Lajos, marosvásárhelyi lelkész. *Református Szemle* (59/1). Kolozsvár, 1966. Jan.-Febr. 28–36.
- DÓCZYNÉ BERDE Amál: Az én püspökeim. *Református Szemle* (80/5-6). Kolozsvár, 1987. 420–425.
- GAAL György: Bartók György, a filozófus püspök halála centenáriuma. *Református Szemle* (100/6), Kolozsvár, 2007. Nov.-Dec. 1327–1351.
- MAKKAI Sándor: *Az Erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*. „Az Út” kiadása, Minerva Irod. és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1925.
- NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1995.
- PÁLMAY József, *Marostorda vármegye nemes családjai*. Marosvásárhely, 1904.
- Ilencfalci SZÁSZ Gerő *kéziratai*. Erdélyi Református Egyházkerület Központ Gyűjtőlevéltára (Röv. EREK KGYLVT), F2-es fond, 1-2. köteg.